

על הבנה שגויה של פוליסימיה, מבנה המשמעות, התגוונותה והשתנותה בהקשר

תגובה על מאמרה של עדינה מושבי "מילים מכלילות ומילים פוליסימיות בעברית של המקרא: עיון בפועל 'ביקש'", לשוננו ס"ו (תשס"ד) עמ' 31–48

בראשית מאמרה מודיעה ע' מושבי כי "מאמר זה מבקש להציג גישה שיטתית ואמפירית להבחנה בין מילה פוליסימית למילה מכלילה בעברית המקראית". מסתבר שב"מכלילה" כוונתה, למעשה, למשמעות כללית אחת, וכך גם ב"הכללה" (כוונתה ל- generality כפי שנוקט למשל קרוז, ולא לנקיטת אסטרטגיה של הכללה (generalization), שבה היא נוקטת גם כתרגום למונח vagueness שתרגומו בספרות המדעית הוא "עמימות" (כגון בהפניות לוינרייך 1963 ולקמפסון, ובעיקר אצל הבלשנים הקוגניטיביים חררטס¹ וטוגי הנזכרים במאמרה) וכוונתו שונה, ועוד אשוב לשימוש השגוי במונחים במאמר. בהמשך המאמר (עמ' 38) טוענת מושבי שמבחן היחסים הפרדיגמטיים מספק לנו תשובות ברורות לשאלות כמה משמעויות נבדלות יש ל"ביקש" בעברית המקראית. בסופו של דבר, בעיקר על יסוד מבחני ההמרה בסינונימים ובאנטונימים, היא מגיעה למסקנה כי "ביקש" בעברית המקראית הוא פועל פוליסימי בעל שלוש משמעויות נבדלות: 1. השתדל למצוא; 2. השתדל להביא לידי; 3. השתדל.

ראשית לכל, אבקש להעיר על טעות מתודולוגית בהצגת העברית המקראית כמשקפת, כביכול, מצב לשון אחד (הדוגמות המובאות במאמר הן מלשון השירה ומלשון הפרוזה, מן הספרים המוקדמים והספרים המאוחרים). שנית, וזו הנקודה העיקרית, יש הבדל מהותי בין מה שאנו מצפים מן המילונאי (קלר ובאומגרטר, למשל, מציינים שלוש משמעויות ל"ביקש" במקרא) ובין מה שאנו מצפים מהבלשן החוקר את משמעויות המילים. המילונים, מטעמים מעשיים ברורים, לוקים בחסרון של מה שבולינגר² מכנה "העמסת-יתר סמנטית" (semantic overloading), דהיינו ייחוס משמעויות למילים כתוצאה מהעמסת המשמעויות של הפריטים הלקסיקליים בהקשר על הערך המילוני המוגדר. מחוקר הלשון מצפים אנו ליתר הקפדה והעמקה. המבחנים הלוגיים למיניהם (כגון מבחן 'p אבל p') שמציינת מושבי, וכן מבחנים פרדיגמטיים מסוג המרה בסינונימים ואנטונימים הם אמצעים דיאגנוסטיים חיצוניים בלבד, והכותבת עצמה מצביעה על בעייתיותם ובעיקר על כך שמבחינה מעשית (או קונצפטואלית) אי אפשר לראות שני מובנים (senses)³ שונים של ערך מילוני אחד באותו הקשר, והם אף עשויים להניב תוצאות סותרות או בלתי אחידות. מחוקר הלשון אנו מצפים לערוך בדיקה אנליטית, מבפנים, על פי ההקשר. בדיקה כזו, גם על פי שיטת הבלשנות הסטרוקטורלית שמושבי מצהירה שהיא הבסיס לשיטת בדיקתה, מן הדין שתיערך הן מצד הניגודים ההדדיים בין המילים הקרובות במערכת (המישור הפרדיגמטי, שאינו כולל יחסי סינונימיה ואנטונימיה בלבד כמשתמע מדברי מושבי!) הן מצד היחסים בין המילים הנקרות זו לזו בהקשר אחד (המישור הסינטגמטי).

¹ את המאמר של הבלשן הקוגניטיביסט חררטס (Geeraerts) "Vagueness's Puzzles, Polysemy's Vagaries" – היא מתרגמת "חידות ההכללה".

² D. Bolinger, "Semantic Overloading: a Restudy of the verb 'remind'", *Language* 47 (1971), pp. 522–554.

³ אצל מושבי משמעות אפשרית של מילה מוגדרת בתור 'שימוש' של המילה" (הערה 2). ובמקומות רבים "משמעות" (בשעה שהכוונה ל"מובן"). כידוע, מקובל להבחין בסמנטיקה בין "משמעות" או "הוראה" ובין "מובן".

במאמר זה מסתמכת מושבי, בעיקרו של דבר, על ספר היסוד בסמנטיקה לקסיקלית של ד' קרוז, אך מתעלמת מגישתו ההקשרית המוצהרת כלפי הסמנטיקה הלקסיקלית (פרק ראשון בספרו מוקדש כולו להבהרת חשיבות גישה זו) ואף מדינוני המעמיקים ביחסים הסינטגמטיים בין מילים, במבנה המשמעות, התגוונותה והשתנותה בהקשר, בעיקר בפרק שלישי של ספרו ("Paradigmatic and syntactic delimitation"), שעליו היא מסתמכת (דיון בתהליכים ההקשריים מצוי אף אצל הכותבים האחרים שהיא מציינת, למשל ויינרייך, אך אין לכך הד בדבריה). כאן המקום להסב את תשומת לב הקוראים כי נושא התגוונות המשמעות והשתנותה בהקשר הוא אחד הנושאים שזכו למחקרים הרבים ביותר בסמנטיקה. אלא שדא עקא, המחקרים שמפנה אליהם מושבי הם ספרים או מאמרים כלליים בסמנטיקה לקסיקלית. אמנם היא מזכירה שני מאמרים של הבלשן הקוגניטיביסט הבלגי חררטס ואת המאמר הנסמך עליו של טוגי, אך גם כאן, בתחום הבלשנות הקוגניטיבית, ידועים מחקרים מרכזיים יותר, וראשון בהם ספרו הנודע של לייקוף.⁴ לדוגמה אציין כאן שמות אחדים של חוקרים ידועים שעסקו בסוגיית ההבחנה בין פוליסמיה למונוסמיה ובתהליכים ההקשריים המעצבים את המשמעות, כגון בולינג'ר (בנוסף למאמר שהזכרתי לעיל הקשור ישירות לפעלים כלליים כגון remind, ולענייננו כגון "ביקש"), הבלשן הגרמני הסטרוקטורליסט בירוויש, ספרו של רוהל על מונוסמיה⁵ שבו הוא מראה שפעלים כגון bear, take, hit שהמילונים מייחסים להם תת-משמעויות נבדלות רבות אינם, למעשה, פעלים פוליסמיים (הוא הדין ב"ביקש", מושא הדיון לעיל), מחקרה של ברטש (Bartsch), ומחקרים רבים במסגרת הבלשנות הקוגניטיבית, כגון של פינקל (Pinkal) (בנוסף למחקריו של לייקוף, כגון ספרו לעיל משנת 1987). אני מבקשת גם להפנות את תשומת לב הקוראים למחקרים שאני עצמי פרסמתי בנושא זה הן בעברית והן באנגלית⁶ (בתוכם גם ניתוח סמנטי של ביטויים מלשון המקרא) שאין הכותבת מזכירה אותם. במחקרים אלה אני דנה בהרחבה במבנה המשמעות וביחס בין גרעין המשמעות (שהוא החלק הקבוע והיציב של המשמעות) ובין השטח הפריפרי הנתון לעיצוב הקשרי (contextual modulation) פעיל. אני מראה שם כי היחס בין גרעין המשמעות ובין השטח הפריפרי אינו קבוע, והוא אף עשוי להשתנות בהתפתחות הדיאכרונית של ערך מילוני נתון (השווה הערך "ביקש"). יש "מילים ערוכות", שגרעין משמעותן מלא ויציב ולסביבה השפעה מזערית על עיצוב משמעותן, ויש "מילים בלתי ערוכות" (כלומר מילים כלליות indeterminated), שלהקשר תפקיד מכריע בעיצוב משמעותן. למשל, "לקח" היא "מילה בלתי ערוכה" לעומת "גנב", וכיוצא בזה "הכה" לעומת "מחץ". "ביקש" שייך לסוג המילים הכלליות, ה"בלתי ערוכות". מילים אלה קרובות יותר לצד המופשט של המערכת הלשונית. מבחינת ההיררכיה הלקסיקלית הן קרובות יותר למעמד של ארכי-לקסמות (או מונחי-על) ובלי ההקשר הן כמעט חסרות משמעות, כלומר להגדרתן יש צורך במילים נרדפות מדויקות יותר (על פי המובן העולה מן ההקשר). למשל, לשם הגדרת "ביקש" בהקשריו השונים יש להביא את נרדפיו (שמושבי טוענת שהם משקפים "משמעויות נבדלות בבירור") כגון "חיפש" (אצל מושבי "השתדל למצוא", למשל בדוגמה 15), "היה מעוניין ב" (אצל מושבי "השתדל להביא לידי" למשל בדוגמה 27), "ניסה" (אצל מושבי "השתדל",

⁴ G. Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago 1987.

⁵ C. Ruhl, *On Monosemy*, New York 1989.

⁶ ר' הלוי, *ההצטרפות המוגבלת בעברית בת ימינו* (עבודת דוקטורט שהוגשה לסנט האוניברסיטה העברית), ירושלים 1992.

R. Halevy, "Contextual Modulation of Lexical Meaning", *Lexical Structures and Language Use*, vol. I, ed. E. Weigand & F. Hundsnurscher, Tübingen, 1996, pp. 223–231
 ר' הלוי, "מבנה המשמעות ורישומם של התהליכים ההקשריים הפועלים עליה", *מחקרים בלשון ז*, עורך מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 219–236.

ר' הלוי-נמירובסקי, *בין התחביר ללקסיקון*, מאגנס, ירושלים תשנ"ט (פרק 1: הדיון בתפיסה דינמית של המשמעות, פרק 3: הדיון במשמעות יסודית לעומת משמעות מוספת, פרק 4: להצדקת התפיסה ההקשרית, צורות מילה מלאות וצורות מילה ריקות, מבנה הצורה הלקסיקלית ומעמדו של ההקשר בעיצוב משמעותה, התעברות המשמעות לעומת התרוקנות המשמעות, למשל בערכים המילוניים "בא" ו"עמד" המשקפים תופעה דומה ל"ביקש", בעיקר עמ' 109–191, פרק 6: מבחני סינונימיה ואנטונימיה עמ' 244–258).

למשל בדוגמה 42). נרדפיו אלה מייצגים את השטח הפריפרי הנתון לעיצוב הקשרי פעיל, אך אין הם מייצגים תת-משמעויות נבדלות.

המסקנה שמגיעה אליה מושבי, כי "ביקש" המקראי הוא פועל פוליסמי, שגויה אפוא, והיא מסוג המסקנות האופייניות בדרך כלל למילונאים (כאמור, מחמת "העמסת-יתר סמנטית מן ההקשר"). אין היא מיוסדת על הבנה מעודנת של מבנה המשמעות והתהליכים ההקשריים הפועלים עליה, על הבחנה בין סוגים שונים של מילים ודרגות שונות של עיצוב הקשרי. בנוסף להערות המהותיות לעיל, אני מבקשת גם להעיר על האנגליזציה המוגזמת של המאמר, שדומני שאין קוראי "לשוננו" מורגלים בה. מרבית הדוגמות במאמר מצוטטות כלשונן מתוך הספרות האנגלית, בשעה שהיינו מצפים מחוקר העברית שיוכל לדלות דוגמות מן העברית המוכיחות את העניין הנדון. כמו כן, מבקשת אני להעיר על מקרים אחדים של אנגליזמים, בנוסף לשגיאות שונות שנתרו במאמר לאחר העריכה ואופייניות למי שאינו דובר ילידי (בעיקר צורמים כמה מקרים של תרגום מילולי מאנגלית הגורם להבנה מוטעית). להלן דוגמות לשימושים בלתי מקובלים, לעניות דעתי, בעברית המודרנית הסטנדרטית הכתובה:

"אנו נאלצים להסתמך על אמצעים עקיפים [...] **להבחנת הפוליסמיה**". (עמ' 34)

"**בדומה**, הגבלות קולוקציונליות מיוחדות אינן חלות על [...] " (עמ' 36)

"המספק החיובי הוא 'מצא' המזדמן **בחופשיות** עם מושאים מופשטים" (עמ' 41)

ועוד זאת: אני מבקשת להעיר על מקרים אחדים של תרגום בלתי מדויק או בלתי מקובל של מונחים בלשניים (בנוסף למה שהערתי על השימוש ב"הכללה"/"משמעות מכלילה"): "התניות אמת" (truth-conditions) - בשיח המדעי מקובל "תנאי אמת" (או "ערכי אמת"), "להחליף"/"החלפה" (במשמעות של substitute/substitution) - מקובל "המרה" (למשל, הערה 23 "שתי מילים עומדות ביחס פרדיגמטי כשהן מנוגדות או כשהן בנות **החלפה** במבנה מסוים", ובעוד מקומות), "סינונימים **מקורבים**" (תרגום של near-synonyms) - מתאים יותר, לדעתי, לתרגם ל"קרובי-סינונימים" או "קרובים לסינונימים". יש גם מקרים של חוסר אחידות במינוח, למשל, "הגבלות **בחירה**" (selectional restrictions) אבל במקום אחר "**בררה** הקשרית" (contextual selection). ולסיום, העמודים בהערה 25 על הניגוד אצל ליונס, סמנטיקה, שגויים, והם צ"ל 270-287 (ולא 460-470).